

סימן יח - ברכת מעין שבע במנייני רחוב בזמן הקורונה

שאלה

לאורך השבועות האחרונים, אנחנו מתפללים ברחוב הסמוך לבתים שלנו. התפילה נעשית ברחוב, שלוש פעמים ביום, וגם מוציאים ספר תורה וקוראים בו בשני, חמישי ושבת. האם כשאנו מתפללים בליל שבת אומרים 'מעין שבע'?

תשובה

יש לומר מעין שבע בשם ומלכות.

נימוקים

הגמרא במסכת שבת (כד:) אומרת, ששליח הציבור אומר 'מעין שבע' אחרי ערבית בשבת. אבל ביום טוב, אין אומרים מעין שבע, וגם לא ביום הכיפורים. בגמרא מבואר, שהסיבה שהיו אומרים מעין שבע בליל שבת היא, 'משום הסכנה'. ופירש רש"י:

משום סכנה – מזיקין. שלא היו בתי כנסיות שלהן בישוב, וכל שאר לילי החול היו עסוקין במלאכתן, ובגמרן מלאכתן מתפללין ערבית בביתן, ולא היו באין בבית הכנסת, אבל לילי שבת באין בבית הכנסת, וחשו שיש שאין ממהרין לבא ושוהין לאחר תפלה, לכך האריכו תפלת הצבור.

כיוצא בכך כתב גם הרמב"ם (תפילה ט, יא):

ולמה תקנו חכמים זה? מפני שרוב העם באין להתפלל ערבית בלילי שבתות ויהיה שם מי שנתאחר לבא ולא השלים תפלתו וישאר לבדו בבית הכנסת, ויבא לירי סכנה. לפיכך חזרו שליח ציבור ומתפלל כדי שיתעכבו כל העם עד שישלים המתאחר ויצא עמהם. כיוון שהברכה ניתקנה רק משום שהציבור מתאסף, ושלא יישארו יחידים, נחלקו הראשונים אם אומרים אותה ביחיד. כך כתב המרדכי (שבת ב, רפד):

ראיתי כתוב בשם רבינו דלא נתקן אלא לשליח ציבור, ובמקום שאין מנין, אין לאומרה. והאומרה היא ברכה לבטלה [הגה"ה והגאונים פסקו בין יחיד בין צבור צריך לומר ויכולו וברכת מגן]. ואם שמע ברכת מגן מפי שליח ציבור יצא ידי חובתו אפילו לא התפלל ערבית ע"כ [ברוקח סי' כ'].

אבחנה נוספת מועלית בדברי הריב"ש (סימן מ):

ואם אין אומרים אותה בבית חתנים ובבית האבל לפי שמתחלה לא נתקנה אלא בבית הכנסת שהיו הכל באין שם ושהיתה בשדה במקום סכנת מזיקין.

לאור הריב"ש, שחילק בין בית כנסת בשדה, במקום סכנת מזיקים, ובין תפילה בבית של אדם שגר בעיר, היה הדין נותן שבבתי כנסת של ימינו, אין לברך מעין שבע כלל. אלא שבבית יוסף (או"ח רסח) משווה את דברי הריב"ש לדברי מהר"י אבוהב:

כתב הגאון מהר"י אבוהב ז"ל בשם ספר המנהגות דבבית חתנים ואבלים דליכא טעמא דמאחרים לבוא שיהו ניזקין לא אמרינן ברכה אחת מעין שבע. בפשטות, כוונתו שהעיקר הוא אם יש קביעות מניין, שיש לחוש למאחרים לבוא. בבית אבליים אין קביעות כזו, ולכן בבית אבליים אין אומרים מעין שבע. וממילא, אם יש קביעות שכזו, יש לומר מעין שבע.

דברי מהר"י אבוהב נפסקו בשו"ע (שם סעיף י) :

אין אומרים ברכה מעין שבע בבית חתנים ואבלים, דליכא טעמא דמאחרין לבא שיהיו ניזוקין. וכתב עליו הט"ז (סק"ח) :

פירוש, שמתפללים בביתם במנין. ונראה כל שכן אותן שמתפללין לפרקים במנין בבית ואינם הולכים לבית הכנסת. דהא בחתנים יש מנהג קבוע טפי להתפלל במנין, ואפילו הכי, אין הדין כמו בבית כנסת קבוע לענין זה, כל שכן בזה. והכלל בזה, דלגבי דידן אין צריך כלל לומר אותה, אפילו בבית כנסת קבוע דאין סכנה, אלא משום דכבר תקנה במקום סכנה עדיין עושין כן, וכל שאין קביעות אין מקום לזה.

ומכל מקום, נראה דאותן שקובעים מקום להתפלל על איזה ימים כמו שרגילים לעשות בירידים זה הוה דומה לבית הכנסת קבוע ואומרים שם ברכה זו.

לכאורה, מהסיפא של הט"ז לגבי הקובעים מקום להתפלל 'על איזה ימים כמו שרגילים לעשות בירידים' יוצא, שאם יש מקום שמתפללים בקביעות ברחוב וכדומה, גם זו סיבה מספיק טובה כדי להחשיבו כבית כנסת קבוע לעניין זה, ולומר שם 'מעין שבע'.

אלא שראיתי שהרב אשר וייס אומר, שכל התקנה היתה דווקא על בית כנסת, ולא על רחוב. גם בירידים, לדעתו, מה שאמר הט"ז הוא, שאם קובעים ביריד מקום מוגדר, שמשמש רק כבית כנסת, זה מספיק כדי לומר מעין שבע. אבל רחוב אינו משמש רק כבית כנסת, ולכן אין זה בכלל התקנה.

אמנם, לענ"ד מדברי הפוסקים אין נראה כן. נביא כמה ראיות:

1. בשיירי כנסת הגדולה (אות ט) כתב:

אם אומרים ברכת מעין שבע, דאפשר דלא הוצרכו לומר שאין אומרים אותה אלא בבית הכנסת, אלא לאפוקי כשאין שם ספר תורה, כגון בבית המשתה ובבית האבלים, אבל כל שיש שם ספר תורה אפילו באקראי בעלמא אומרים אותה. ולהיותי מסופק בדבר, כמה פעמים נמצאתי בליל שבת קדש והשליח ציבור אמרה, ולא מחיתי בו, ואם לא היה אומר אותה לא הייתי אומר לו שיאמר אותה, דאין ולא ורפיא בידי.

מבואר מדבריו, שהוא הסתפק אם יש צורך בגדר בית כנסת, או שניתן להסתפק בכך שיהיה שם ספר תורה, אפילו באקראי בעלמא, ולא הכריע בספק זה (הדרישה של ספר תורה הובאה גם במשנ"ב סק"ד).

2. באשל אברהם בוטשאטש כתב:

הגם שכתב הט"ז ז"ל לומר ברכה מעין שבע במקום שקבוע להתפלל בעת היריד, מכל מקום נראה שאין זאת כי אם בשקבוע לכמה ימים רצופים להתפלל בציבור שחרית מנחה מעריב, מה שאין כן כשמתפללין רק בשחר ולא בערב או להיפך, או בלי רצופים בהימים, צריך לעיון אם לברך, וספק ברכות להקל. ונראה דלא מהני לזה מה שהוא תחת גג אחד עם בית המדרש הקבוע, ואין לברך בשם בזה...
הקבוע רק לשבת קודש, גם לכמה פעמים, כיון דהופסקו מהדדי אולי אין אומרים ברכת מעין שבע. ומכל מקום אם ברצופים כל יום תפילה אחת עם ציבור, יש לומר שאומרים הברכה היטב.

הרי שהגדרה של האשל אברהם בוטשאטש היא שהשאלה היא אם יש שם מנין קבוע או לא. לפי דברי הרב וייס, הרי מדובר במקום שיוחד לתפילות, ומשמש לכך בלבד. קשה להבין מדוע זה משנה אם מתפללים שם רק חלק מהתפילות. זה ממש מקום שייחדו אותו לבית הכנסת.

3. בערוך השולחן (סעיף יז) כתב:

ולא נתקנה אף בציבור אלא בבית כנסת ובית מדרש קבוע או מניין קבוע אבל כשמתפללים שם באקראי כמו בבית חתנים או בבית אבלים או סיבה אחרת אין אומרים אותה כלל.
גם בדבריו מבואר, שאין צורך בבית כנסת קבוע, אלא אפשר גם במניין קבוע, ומשמע מדבריו, אף שאין זה בית כנסת.
4. בשו"ת מנחת יצחק (י, כא) דן במי שגרים בבניינים רבי קומות, ואין שם מעלית בשבת, ולכן בליל שבת מתפללים בקומה שלהם. האם אומרים שם מעין שבע. בתוך הדברים הוא מצטט מספר תהילה לדוד:

ועיין בתהילה לדוד (סי' רס"ח סקי"ג) דאם כל הצבור או רובא מתפללין בבית אחר שלא בבית כנסת מאיזה טעם, אומרים ברכה אחת מעין שבע, דבזה שייך שפיר הטעם דמאחרין לבוא...
וכן היה כבר כמה פעמים שהוצרך הצבור - בפקודת הברד"צ שליט"א - לצאת ולמחות ברחובה של עיר, ונסגרו הבתי כנסיות ובתי מדרשות, ואמרו ברחובה של עיר ברכת מעין שבע.

הרי שגם הוא קבע שגם ברחובה של עיר אומרים, ולא רק בבית הכנסת.
בנדון דידן, מדובר במניין המתקיים כבר כמה שבועות, וגם יש בו ספר תורה, כך שלענ"ד פשוט שאומרים שם מעין שבע!¹

¹ וכך כותב גם הרב שריה דבליצקי (מנהג ירושלים בברכת מעין ז ובנפילת אפים, מוריה שנה שלושים ושש, גליון א - ג, שבט תשע"ח עמ' רד ואילך):

ראינו שלוש שיטות בעניין הקביעות:

א. פשטות דברי הט"ז... דבקביעות כל דהו סגי, אף שאין שם ספר תורה.

ב. הבנת האליה רבה כדבר פשוט, דבלי ספר תורה הרי זה חסר בקביעות.

ג. ספקו דהשיירי כנסת הגדולה, דאולי גם קביעות עם ספר תורה לא סגי, עד שיהיה המקום מקום מיוחד לקביעות כבית הכנסת.

והנה, הגם שהמ"ב פסק ככת הב' הנ"ל, דבעינן ספר תורה, כמדומה שהמנהג בזה
הוא ככת א', דבקביעות כל דהו סגי, אף שאין שם ספר תורה.
הרי מבואר מדבריו שהמנהג ככת א, שאינה סוברת שצריך ספר תורה וגם לא קביעות בית כנסת.